

JUDITH UYTERLINDE

DE VROUW DIE ZEGT
DAT ZE MIJN MOEDER IS

▪ EEN FAMILIEGESCHIEDENIS ▪

Ambo|Amsterdam

WOORD VOORAF

Het jaar 1997 was voor mij een woelig jaar. In dat jaar hing mijn moeders leven aan een zijden draadje en trof ik voorbereidingen om moeder te worden van een geadopteerd kind. De dag voor mijn moeder een levensbedreigende operatie moest ondergaan, gaf ze mij een doos met brieven die haar moeder Bep Bloemendal kort voor haar dood in de Tweede Wereldoorlog aan haar schoonzus Reina Elkerbout had geschreven.

Dat vormde voor mij de aanleiding om in onze met geheimzinnigheid omgeven familiegeschiedenis te duiken. Ik voerde lange gesprekken met alle familieleden die de oorlog nog hadden meegemaakt. Hoewel ik pas nu, ruim twaalf jaar later, de tijd en de rust heb gevonden om hun verhalen te boek te stellen en er het mijne aan toe te voegen, prijs ik mezelf gelukkig dat ik er toen op tijd bij ben geweest om ze nog uit hun eigen mond op te tekenen.

Ik had daar niet veel langer mee moeten wachten. Mijn opa, die vijf jaar na onze gesprekken overleed, vertelde me dingen waarover ik hem nooit eerder had horen praten. Wat hij me niet kon vertellen las ik in brieven die opdoken na zijn dood, in de nalatenschap van mijn moeders jongere zus Marjan. Tante Marjan overleed drie jaar na mijn opa. Zij liet me de herinneringen lezen die ze over haar jeugd had opgeschreven. Ze overwoog ze te publiceren, maar zover is het tijdens haar leven nooit gekomen. Haar verhaal heb ik nu in bewerkte vorm in dit boek opgenomen.

Tante Reina, mijn opa's zus, leeft nog altijd en wordt dit jaar negentig. Ze praat nu niet veel meer, maar toen ze in 1997 haar levensverhaal met me deelde, waren haar herinneringen nog heel levendig en gedetailleerd. Mijn opa's jongste zus, tante Gerry, is nu drieëntachtig en heeft nog altijd een uitstekend geheugen, waaruit ik vrijelijk heb mogen putten bij het schrijven van dit boek. Mijn moeder is begin zeventig, gezond en springlevend. Zij deelde niet alleen haar persoonlijke herinneringen met me, maar stelde daarnaast haar omvangrijke privéverzameling van familiefoto's, brieven, geboorte- en overlijdensaktes en andere historische documenten tot mijn beschikking. Die verzameling heeft zij door jarenlange inspanningen en speurtochten langs archieven en instanties eigenhandig opgebouwd. In zekere zin is dit boek ook een vrucht van haar levenswerk.

GELIJKENIS

 ns kind zou mijn bruingroene ogen erven en Franks
fijngevormde neus. Mijn levenslust en zijn gevoel voor
humor. Mijn liefde voor verhalen en zijn onuitputtelijke
nieuwsgierigheid. Mijn enthousiasme en zijn relativierungsvermogen.
Mijn muzikaliteit en zijn geduld. We zouden het een joodse
naam geven, als eerbetoon aan alle omgekomen familie van moederskant.
En uiteraard zou het kerngezond zijn. Het bleek maar één tekortkoming te hebben: het wilde maar niet geboren worden.

Dus riepen we onze droom met terugwerkende kracht uit tot een nachtmerrie, waaruit we godzijdank waren ontwaakt. De kans was groot dat de samensmelting van onze genen een neurotisch, egoïstisch, asociaal, drankzuchtig en driftig wezen zou hebben opgeleverd. We hadden de samenleving in feite een grote dienst bewezen door geen kind te krijgen. Dus laten we er nog een drinken op een toekomst zonder kinderen. Proost! Op de vrijheid van een leven zonder poepluiers, nachtelijk geblèr, kinderziektes en eeuwige vermoeidheid.

De volgende dag hadden we dan toch weer een kater. Ons huis bleek nog altijd te groot en te leeg. Ons vergeefse streven naar een kind had een onomkeerbare verandering in ons teweeggebracht. Van geliefden waren wij veranderd in ouders zonder kinderen. En er waren zoveel kinderen zonder ouders. Zouden we niet gewoon een kind adopteren?

Frank hoeft niet over deze vraag na te denken. Wat hem betrof ligt adoptie in het verlengde van onze eerdere pogingen. Hij wilde al een kind toen ik hem ontmoette. Ik was tweeëntwintig en hij zesentwintig. Vóór mij had hij een vriendin die absoluut geen kinderen wilde. Dat vond hij problematisch, want een bestaan zonder kinderen leek hem kaal. Hij wilde het leven graag nog eens meemaken vanuit het perspectief van een kind, en dat kind zou hij graag met mij willen. Ik had er nooit echt over nagedacht of ik kinderen wilde; ik vond een vaste relatie al heel wat. Maar de ernst waarmee hij mij zijn kinderwens en daarmee zijn liefde verklaarde, ontroerde mij. Vrijwel overal maakte hij grappen over, maar hierin was hij bloedserieus.

Ik was erg verliefd op hem. 'Ja,' hoorde ik mezelf zeggen, tot mijn eigen verbazing. Ja, ik wilde er minstens twee, misschien wel vier, maar nog niet meteen, ik wilde eerst nog feesten, reizen en studeren. Zo waren er zeven vette jaren voorbijgegaan voor ik uiteindelijk zwanger werd van een tweeling. Ik genoot van de zwangerschap, tot ik in de vierde maand een miskraam kreeg. Er braken magere jaren aan van miskramen tot buitenbaarmoederlijke zwangerschappen die operatief verholpen moesten worden; van onderzoeken die moesten uitwijzen waar het nu toch misging tot vergeefse ivf-pogingen. De laatste buitenbaarmoederlijke zwangerschap had uiteindelijk iedere hoop doen vervliegen. Dat was in zekere zin ook een opluchting. Het had allemaal nergens toe geleid, maar nu wist ik tenminste waar ik aan toe was. Er kwam een einde aan al het wachten en hopen. Eindelijk kon ik er een punt achter zetten.

Ik sta niet meteen te popelen bij de gedachte om een kind te adopteren. Ik heb er schoon genoeg van dat het verlangen naar een kind mijn leven is gaan beheersen. Ik heb heimwee naar mijn vroegere zorgeloosheid. Adoptie lijkt me iets voor andere mensen, mensen die beter zijn dan wij, altruïstischer. Mensen die niet gewoon een kind willen hebben, maar die in de eerste plaats voor een kind willen zorgen. Ik vraag me af of ons verlangen naar een kind wel voortvloeit uit zorgzaamheid. Wij kunnen onze eigen planten niet eens

goed verzorgen, en aan huisdieren zijn we al helemaal nooit begonnen. We werken allebei veel en maken graag verre reizen.

Waarom willen we dan zo graag een kind? Om het mee te maken, dacht ik ooit nog onbekommerd. Omdat het bij het leven hoort, heb ik mezelf ook weleens horen verklaren. Maar eigenlijk weet ik het steeds minder goed. Ik ben het moe me die vraag te moeten stellen.

Twee jaar geleden zijn we getrouwd omdat we toen tien jaar samen waren en zin hadden in een groot feest, maar in ons achterhoofd speelde ook toen al wel de overweging mee dat je getrouwd moest zijn om een kind te mogen adopteren. We schreven ons toen ook maar meteen in bij het ministerie van Justitie om ‘beginseltoestemming’ voor adoptie aan te vragen – inschrijven verplichtte tenslotte tot niets. De eerste voorbereidingen voor een eventuele adoptie hebben we dus getroffen zonder er lang bij stil te staan. Maar nu zijn we door het ministerie van Justitie uitgenodigd om deel te nemen aan een cursus voor aspirant-adoptieouders. De cursus, die het ministerie heeft uitbesteed aan de Vereniging Interlandelijke Adoptie, kost tijd en geld. Als we toestemming willen krijgen voor adoptie mogen we geen van beiden ook maar één onderdeel van de cursus missen. We zullen er alle twee zes ochtenden voor moeten vrijnemen van ons werk. Nu dreigt het serieus te worden. Het moment is aangebroken om een keuze te maken.

Zouden we evenveel kunnen houden van een kind dat niet van onszelf is? Hoe zou het zijn om een kind te hebben dat helemaal niet op ons lijkt? Ik lijk op mijn moeder, al hoor ik het anderen nooit graag zeggen. Dat is blijven hangen van vroeger, de puberale notie dat ik *nóóit*, maar dan ook *nóóit* op mijn ouders wilde lijken. Maar ik kan het maar beter gewoon toegeven: zij en ik hebben dezelfde lichaamsbouw, dezelfde benen, dezelfde handen, dezelfde stem. Ze beweegt net als ik, snel en ongeduldig. We lopen met driftige korte passen en praten met overdreven armgebaren. Mijn moeder en ik zijn uit hetzelfde hout gesneden, loten van dezelfde stam. Als ik naar haar kijk zie ik in haar mijn spiegelbeeld van de toekomst. Nu ik zelf de dertig ben gepasseerd, stelt die herkenning

me gerust en tempert de angst voor het ouder worden. Voor een vrouw van haar leeftijd is mijn moeder aantrekkelijk, actief en energiek. Mijn haar zal net zo witgrijs worden als het hare, maar het is dik haar, dat stevig en vol zal blijven. Ik weet ongeveer wat ik kan verwachten.

Gelijkenis. Sinds ik over adoptie nadenk, hoor ik iedereen om mij heen ernaar verwijzen. Bij kraamvisites is het het favoriete onderwerp van gesprek: op wie lijkt de baby het meest, op de vader of de moeder? Of heeft het kind misschien de neus van opa, de ogen van oma, of desnoods de mond van een oom of tante? Overal waar familie samenkomt wordt het gespeeld, dat populaire gezelschapsspel: wie lijkt op wie?

Ook in mijn familie spelen ze het graag. Op wie lijken de vier kinderen van mijn oudere broer het meest? Lijken ze onderling veel of weinig op elkaar? Is de gelijkenis misschien treffender in het gezin van mijn zusje, waar de kinderen net zulk rood haar hebben als zij had toen ze zelf nog kind was? Tante Reina introduceerde er een woord voor: sommige leden van onze familie hebben ‘het stempel’, andere niet. ‘Het stempel’ verwijst naar de overheersende genen van de familie Elkerbout, die we volgens haar hebben geërfd van de hugenoten: de felle, donkere ogen en het donkere haar, de zware wenkbrauwen en de bolle wangen van mijn moeder, mijn tante, mijn opa en mijn oudtante. Bij mij manifesteert het stempel zich wat halfslachtig, want ik heb het haar en de wenkbrauwen van mijn moeder, maar de rustige groenbruine ogen van mijn vader.

Het benoemen van gelijkenissen schept een band. Wij herkennen elkaar van kilometers afstand. Wij zijn familie, dus we lijken op elkaar. Wij lijken op elkaar, dus we horen bij elkaar. Wij vormen een aparte soort, een groep met uitgesproken karakteristieken, opgeslagen in de genen waaruit wij zijn opgebouwd.

Als wij adopteren, zal ons kind het stempel niet dragen. Ik zal mijn gelaatstrekken niet terugzien in mijn kind en mijn kind zal zichzelf niet terugzien in mij. Hoeveel liefde ik ook in huis heb, dát zal ik een kind niet kunnen bieden: de geborgenheid van gelijkenis. Zou ons kind zich bij ons wel geborgen voelen?

‘Ik zou er nooit aan beginnen. Je weet niet wat je in huis haalt,’ zegt een kennis. ‘Misschien zijn de ouders wel crimineel of ver-slaafd.’

Hij is niet de enige die zo reageert. Ik erger me aan die opmerkingen, misschien wel omdat ze een gevoelige snaar raken. Natuurlijk heeft het nadelen, niet in de laatste plaats voor een kind zelf, om zo weinig van de eigen achtergrond te weten. Niemand kan je vertellen of er erfelijke ziektes in de familie voorkomen. Adoptiekinderen kunnen alleen uit eigen ervaring ontdekken of ze gezond oud worden, welke talenten ze hebben en welke beperkingen. Maar het heeft ook voordelen: als je niet weet hoe je ouders waren kun je jezelf uitvinden, niet gehinderd door de verwachting dat jij net zo intelligent, muzikaal of sportief bent als zij, of door de angst dat je net zo gewelddadig, drankzuchtig of ziekelijk bent als zij.

Je spiegelt je aan familie die je kent. Familieleden die je nooit hebt gekend en over wie geen verhalen verteld worden verdwijnen uit beeld, en daarmee ook uit je spiegelbeeld. Ze zijn onzichtbaar geworden. Misschien lijkt je op ze, misschien ook niet. Is het nodig om dat te weten? Zonder die wetenschap kun je ook heel goed leven, maar mét die kennis heb je wellicht een vollediger beeld van wie je zelf bent. De prangende vraag – lijkt ik op mijn familie? – is nog altijd de belangrijkste reden dat veel adoptiekinderen vroeg of laat op zoek gaan naar hun biologische ouders.

Toen ik in het ziekenhuis lag bij te komen van mijn laatste buitenbaarmoederlijke zwangerschap, kwam een van de verpleegsters aan mijn bed zitten. Ze wilde me zeggen dat ze heel goed begreep wat ik doormaakte, want zij had het zelf ook meegemaakt, maar nu ging ze binnenkort een kindje uit Polen halen. Mijn moeder zegt altijd dat Polen een land van antisemieten is. Ze maakt graag dit soort ongenueanceerde en generaliserende opmerkingen, en hoe-wel – of misschien juist wel doordat – ik me daartegen verzet, verdwijnen die typeringen nooit meer uit mijn systeem. Als een geblondeerde vrouw met opgestoken haar mijn pad kruist, licht in

mijn hoofd het woord ‘ordinair’ op, bij een drukke vrouw met donker haar het woord ‘hysterisch’, bij katholieken het woord ‘hypocrieten’ en bij Polen ‘antisemieten’.

Ik feliciteerde de verpleegster en vroeg haar waarom ze voor dat land had gekozen. ‘Kinderen uit Oost-Europa zijn niet zo duur,’ zei ze op een toon van huisvrouwen onder elkaar die tips over koopjes uitwisselen, ‘en ze zien er net zo uit als wij. We vinden het fijn als het kind zoveel mogelijk op ons lijkt.’ Trots haalde ze een fotootje van een blonde peuter tevoorschijn uit haar portemonnee. Ze had de verliefde blik in haar ogen die ik zo vaak had gezien bij zwangere vrouwen wanneer ze praatten over het kind dat ze verwachtten. ‘Hij is twee jaar en hij heet Jakub – wij gaan hem Jacob noemen. We wachten nu tot de papieren rond zijn en we hem kunnen ophalen. Het kan ieder moment zover zijn.’ De volgende dag nam ze een blauwe multomap voor me mee met informatie over adoptie. ‘Ik heb die nu zelf toch niet meer nodig,’ zei ze hartelijk. ‘Misschien heb jij er nog wat aan.’ Meer uit beleefdheid dan uit belangstelling nam ik de map van haar aan.

De verpleegster leek heel zeker van haar zaak. Hoe krijgen andere mensen het toch voor elkaar om zo goed te weten wat ze willen? Zelf twijfel ik altijd eindeloos of ik wel de goede keuzes maak. Hoe kan ik nu weten of adoptie iets voor ons is?

Bij een borrel op de uitgeverij waar ik werk als redacteur, kom ik een enthousiaste vrouw tegen, die zelf twee latino-meiden uit de Verenigde Staten heeft geadopteerd. Ze vertelt me dat ze een fervent voorstander is van ‘open adopties’, waarbij er direct contact is tussen de biologische moeder en de adoptieouders, en de mogelijkheid van contact tussen moeder en kind wordt opengehouden. Dit in tegenstelling tot conventionele adopties, waarbij de banden tussen moeder en kind worden verbroken. Ze benadrukt hoe belangrijk het voor een kind is om zoveel mogelijk in contact te kunnen blijven met de eigen wortels. ‘Dat geeft ze grond onder hun voeten,’ zegt ze. ‘Dan staan ze steviger in het leven.’ Op mijn vraag hoe zij destijds tot adoptie heeft besloten, heeft ze een even eenvoudig als doeltreffend antwoord: ‘Ik wilde graag een kind.’

‘Laten we die cursus maar volgen,’ zeg ik tegen Frank. ‘Het kan geen kwaad ons er wat meer in te verdiepen, voor we een definitieve beslissing nemen. Dat we er dan nu wat geld en tijd in steken verplicht ons nog steeds tot niets.’

We ontvangen niet alleen een bevestiging van onze deelname, maar ook een uitnodiging voor een open dag van een adoptievereniging in onze omgeving. Daar ontmoeten we allemaal adoptie-echtparen: witte ouders met gekleurde kinderen in een draagzak, op hun rug of aan de hand, alsof het de meest vanzelfsprekende zaak van de wereld is. Ik zie een moeder die haar vingers met haar eigen speeksel bevochtigt om daarmee het snot onder de neus van haar donkere kindje weg te vegen. Het is een intieme handeling, die me raakt. Het kind is haar blijkbaar net zo vertrouwd als haar eigen lichaam.

Op die open dag hoor ik tot mijn schrik dat er voor adoptie ook leeftijdsgrenzen bestaan. Vanaf het moment van aankomst van het kind in Nederland mag er niet meer dan veertig jaar verschil zitten tussen de oudste ouder en het adoptiekind. Ik ben net vijfendertig geworden. Bij mijn bezoeken aan het ziekenhuis in verband met mijn ‘fertiliteitsproblematiek’ – wat heb ik een hekel aan dat woord – hebben de artsen de afgelopen vijf jaar voortdurend benadrukt dat we de hoop niet moesten opgeven; ik bevond me nog altijd aan de goede kant van de dertig, we hadden nog alle tijd. Maar Frank is inmiddels negenendertig. Als we nog in aanmerking willen komen voor een baby of een peuter, zijn we al rijkelijk laat. Ineens wint de haast het van de twijfels. Het is nu of nooit!

Met plotselinge vastberadenheid stort ik me op mijn nieuwe missie. Het grote voordeel van adoptie is dat de kans om uiteindelijk een kind te krijgen een stuk hoger ligt dan bij ivf-pogingen. De vraag is alleen hoe lang het gaat duren. De wachttijden voor adoptie zijn verontrustend lang.

Dan ontdek ik het best bewaarde geheim van adoptiebemiddelingsinstanties: je hoeft je niet volledig aan hun regels en wachtlijsten te onderwerpen. Het is ook wettelijk toegestaan om zelf een adoptie te regelen, op voorwaarde dat het kindertehuis waaruit je

adopteert voldoet aan de criteria van het ministerie. De rol van de instanties mag in dat geval beperkt blijven tot deelbemiddeling: het controleren van de betrouwbaarheid van je contact. De instanties zijn wettelijk verplicht zo'n deelbemiddeling in twee maanden uit te voeren. Als we erin slagen op korte termijn een goed contact te vinden, is onze kans op een baby dus nog niet verkeken.

Er blijkt een vereniging te bestaan voor mensen die zich 'zelfdoeners in adoptie' noemen. In het verenigingsblaadje staat een razend enthousiast verhaal van Ilonka, een vrouw die samen met haar man een baby uit Guatemala heeft geadopteerd. Zij hebben de deelbemiddeling laten doen door Wereldkinderen, Nederlands belangrijkste adoptiebemiddelingsinstantie, die het contact heeft goedgekeurd. Het is volgens de overheid dus een betrouwbaar tehuis. De kosten van de adoptie zijn 15.000 dollar, vergelijkbaar met de kosten van een adoptie uit China. Dat geld is deels bestemd voor het tehuis en de verzorging van de kinderen en deels voor de kosten van advocaten en notarissen die ingehuurd moeten worden om de papieren te regelen. Alleen de moeders die de kinderen afstaan krijgen geen cent voor de adoptie – als dat wel zo zou zijn, zou dat kinderhandel in de hand kunnen werken. Daarom wordt het ook afgeraden familie van adoptiekinderen financieel te steunen.

We maken een afspraak met Ilonka. Als we haar dochtertje zien, zijn Frank en ik meteen verkocht. Het is een prachtig klein meisje met donker haar en donkere ogen, die ons vrolijk en onderzoekend aankijkt. Terwijl we ons aan haar vergapen, geeft Ilonka ons informatie over het tehuis van Helen de Rosal in Guatemala. Helen is een fantastische vrouw, vertelt ze. Ze is van origine Amerikaanse, maar woont al ruim veertig jaar in de hoofdstad van Guatemala. Op haar twintigste is ze daar getrouwd met een Guatemalteekse man, met wie ze vijf kinderen kreeg. Een ervan heeft ze als baby verloren. Sindsdien is ze zich het lot van andere kinderen in Guatemala – een land met veel kindersterfte – persoonlijk gaan aantrekken. Ze stelde haar huis open voor kinderen uit de omgeving die door hun ouders waren verwaarloosd of verlaten. Het werden er steeds meer, en van het een kwam het ander. Sinds haar eigen kinderen het huis uit

zijn en haar man is overleden, is haar huis veranderd in een echt kindertehuis, waar ze nu vooral baby's opvangt die ter adoptie zijn afgestaan. Ze verzorgt ze alsof het haar eigen kinderen zijn. De jongste baby's laat ze in haar slaapkamer slapen om ze beter in de gaten te houden. Er is ook een aardige dokter, Maritza, die een wekelijks rondje langs de kinderen maakt om hun gezondheid te controleren en ze de benodigde vaccinaties te geven.

Ilonka legt ons uit hoe we te werk moeten gaan als wij ook een kind via Helen willen adopteren. We kunnen het best eerst een brief met onze gegevens naar Helen sturen, waarin we onszelf voorstellen en onze wens om een kind uit haar tehuis te adopteren kenbaar maken. Dan zal Helen hopelijk contact opnemen. Mocht ze dat niet doen – ze heeft het zo druk dat ze niet altijd reageert –, dan moeten we na verloop van tijd zelf nog eens bellen. Ilonka helpt ons graag aan Helens contactgegevens en belooft ons informatie te sturen over de papieren die je in Nederland moet verzamelen, zoals een huwelijksakte, een geboortebewijs, een gezondheidsverklaring, een werkgeversverklaring, een verklaring van goed gedrag, een door vrienden bij de notaris op te stellen getuigenverklaring over je geschiktheid voor het ouderschap, de beginseltoestemming van het ministerie en het gezinsrapport.

Zodra we weer thuis zijn zetten we ons aan het schrijven van de brief. We hebben wel vaker een sollicitatiebrief geschreven, maar nog nooit eerder gesolliciteerd naar een kind. De juiste toon treffen, daar gaat het om; rustig, evenwichtig, ontspannen, geduldig en vriendelijk zijn. Niet te gretig en te dwingend, niet te opdringerig en zelfgenoegzaam, maar ook niet te vrijblijvend en te luchtig. Om de beurt schrijven en herschrijven we de brief, tot we allebei tevreden zijn. Dan kijken we al onze fotoalbums door op zoek naar de mooiste foto's van ons samen. We kiezen uiteindelijk voor een chique trouwfoto – dat maakt vast een serieuze en verantwoordelijke indruk – en een casual vakantiefoto, die genomen is tijdens een reis door Guatemala, waar we toevallig een paar jaar geleden zijn geweest. We zitten lachend op de top van een Maya-tempel in

kleurige zomerse kleding van de plaatselijke markt. Die foto moet Helen overtuigen van onze warme belangstelling voor de Guatemalteekse cultuur en van onze avontuurlijke en ontspannen levenshouding. We doen de brief op de bus en proberen hem dan te vergeten, er niets van te verwachten. Daar ben ik in de loop der jaren wel geoefend in geraakt, maar ik weet dat ik het nooit echt zal leren. Een nieuwe periode van wachten en hopen is aangebroken.

ANGSTIG KALM

Mijn moeder heeft vaak last van hoofdpijn. 'Mijn tumor speelt weer op,' zegt ze dan. Deze grap wordt tot haar ontzetting bittere ernst als door een onderzoek naar haar oogdruk blijkt dat ze inderdaad al jaren met een tumor in haar hoofd rondloopt. Die is inmiddels zo groot als een kippenei. Wat hebben mijn moeder en ik toch met eieren, dat die zich lukraak nestelen op de verkeerde plaatsen in ons lichaam? Ik heb er twee in mijn eileiders gehad, die daar in de vorm van buitenbaarmoederlijke zwangerschappen onherstelbare vernielingen hebben aangericht. Ik was woedend op de streken die mijn lichaam mij leverde, maar nu maak ik me alleen nog maar zorgen om mijn moeder. Ik leef, ik ben gezond, ik kan geen kinderen meer krijgen, maar ik kan ze wel adopteren. Maar het ei in haar hoofd is een tikkende tijdbom die haar leven op het spel zet. Nu heeft ze nog geen ernstige klachten, maar als het gezwel doorgroeit zal het haar hersenfuncties aantasten. Er moet onmiddellijk worden ingegrepen. Als de tumor verwijderd kan worden en goedaardig is, kan ze er volledig van herstellen. Van tevoren kan men echter niet zeggen hoe groot de kans daarop is.

Mijn moeder is panisch. Het ergste vindt ze niet dat haar schedel gelicht moet worden en dat de artsen in haar hersenpan gaan wroeten, met alle risico's op hersenbeschadiging of hersenbloedingen van dien, maar dat ze kaalgeschoren wordt. Kaal is voor haar

de voorbode van dood. Haar familie werd in de oorlog ook kaalgeschoren.

De avond voor haar ziekenhuisopname ben ik bij haar thuis. Het kost me moeite de kalmte te veinzen die ik zo graag wil uitstralen. Mijn moeder wordt volgend jaar zestig – ze blaakt nog van levenslust en energie. Het kan toch niet zo zijn dat ze het moet afleggen tegen een tumor in haar hoofd? Dan kan ze ons kind niet leren kennen! Mijn moeder, die zo gek is op de kinderen van mijn oudere broer en jongere zus, en die zich nu al zo verheugt op ons kind. Ik wil haar ook zo graag kleinkinderen geven.

‘Jij kunt onmogelijk doodgaan,’ zeg ik bezwerend. ‘Daar ben je veel te levend voor!’ Alsof de dood zich ooit voegt naar wetten van redelijkheid of rechtvaardigheid. Maar ze knikt gehoorzaam, want ze wil het zelf ook heel graag geloven. Ze geeft me een pinpasje en de code waarmee ik geld kan opnemen, mocht dat nodig zijn. Ik moet een euthanasieverklaring tekenen voor het geval zij zelf niet meer in staat zal zijn om over haar eigen einde te beslissen. Ze laat me zien waar haar belangrijke spullen liggen en geeft aanwijzingen hoe die verdeeld moeten worden. Dan wijst ze me op een plakboek dat ze voor haar oudste kleindochter heeft gemaakt, waarin ze foto’s heeft geplakt en haar familiegeschiedenis heeft opgeschreven. Ik blader het door en zet het weer terug in haar kast, ontroerd en jaloers. Voor mij heeft ze nooit zo’n plakboek over haar jeugd gemaakt. Blijkbaar vindt ze het makkelijker haar verleden te delen met haar kleinkinderen dan met haar kinderen. Ik weet eigenlijk maar heel weinig van haar. Zij praat wel veel, maar altijd over het hier en nu. Ze heeft geen geduld voor de toekomst en geen woorden voor het verleden.

Ik heb genoeg boeken gelezen om me een voorstelling te kunnen maken van de kraters die de Tweede Wereldoorlog in haar ziel heeft geslagen. Ik heb altijd gedacht dat de geschikte gelegenheid voor een intiem gesprek daarover nog wel zou komen. Misschien is deze avond wel de laatste avond waarop ik zo’n gesprek met haar kan voeren. Ik wil haar nog zoveel vragen. Maar ik zie ervan af, want mijn verlangen om haar gerust te stellen weegt zwaarder dan mijn

drang haar geschiedenis te doorgronden. Bovendien hebben wij geen traditie in vertrouwelijke gesprekken. Als ik haar nu naar vroeger vraag, geeft dat alleen maar aan hoe bang ik ben dat ze dood zal gaan. Ik wil haar niet banger maken dan ze al is, ik wil haar juist troosten en beschermen. Ik wil haar ervan overtuigen dat haar niets kan gebeuren, al weten we allebei donders goed dat ik de laatste ben die haar die garantie kan geven.

Zwijgend drinken we een kop thee. Ineens staat ze op en loopt naar de kast, waaruit ze een oranje kartonnen doosje tevoorschijn haalt. 'Dit zijn de brieven van mijn moeder,' zegt ze zachtjes, terwijl ze mij het doosje overhandigt. 'Bewaar ze goed.'

Thuis maak ik het doosje open, nieuwsgierig, maar ook bezwaard. Ik heb mijn moeder alleen achtergelaten en vraag me af of ze vannacht wel een oog dicht zal kunnen doen. Had ik niet moeten voorstellen om bij haar te blijven slapen? Ineens begin ik ook te twijfelen of het wel haar bedoeling is dat ik de brieven lees, of dat ze me het doosje alleen in bewaring heeft gegeven. Maar waarom zou ze dat doen als het niet was om de inhoud met me te delen?

Ik haal de dunne, dicht beschreven vergeelde velletjes papier tevoorschijn en bekijk ze voorzichtig. Ze variëren in vorm en formaat, maar ze zijn stuk voor stuk klein, en vrijwel allemaal ondertekend met de naam Bep, al heette mijn grootmoeder officieel Betje Bloemendal. Ze zijn geschreven op alle denkbare soorten papier – uit notitieblokjes gescheurde velletjes, postpapier, ongelinieerd papier en papier met lijntjes; een enkele keer op de achterkant van getypte brieven. Die getypte kantjes zijn ondertekend door Jo – haar man, mijn opa – of door Reina, haar schoonzus, de zus van mijn opa, die wij allemaal 'tante Reina' noemen.

De brieven van Bep zijn met potlood geschreven in een regelmatig maar ouderwets handschrift, dat enigszins is vervaagd. Verreweg de meeste handgeschreven brieven zijn gericht aan Reina. Allemaal zijn ze ongedateerd. Op een van de getypte velletjes zie ik wel een plaats en een datum: 'Gorcum, 31 juli 1943'. Ik lees de brief vluchtig door. Mijn ogen blijven haken aan de woorden 'Sicherheitspolizei', 'de kinderen maken het best', 'We hebben daar bij

jullie in het Haagse Veer in de schuilkelder gezeten'. Dat is een brief van tante Reina, die met haar ouders in Dalem, een dorpje bij Gorcum, woonde. Zij werkte in Gorcum als typiste en zal daar de beschikking hebben gehad over een typemachine. Op de achterkant staat een reactie van Bep. Ik lees de eerste zin: 'Vanmorgen kreeg ik Jo's briefje, zaterdag hoorde ik het van jou. Je kunt wel begrijpen dat ik een paar ellendige dagen achter de rug heb, maar nu ben ik angstig kalm, ik kan alleen nog maar aan Jo denken.'

Terwijl ik die woorden lees, schiet me een uitspraak van mijn moeder te binnen. Het was een kort zinnetje, waarin ik mijn moeder de oorlogservaringen van haar ouders hoorde samenvatten: 'Hij is wel teruggekomen uit de kampen, zij niet.'

Terwijl ik de brieven voorzichtig door mijn handen laat gaan, maakt een bijgelovig soort angst zich van me meester: als ik deze brieven nu ga lezen, roep ik mijn moeders dood over me af. Voorzichtig raap ik de velletjes bij elkaar en doe ze weer terug in het doosje. Ik ga op een stoel staan en berg het doosje goed op, helemaal achterin op de bovenste plank in de kast.

ONTDEKKING

Mijn moeder heeft nooit veel over het verleden gepraat; zij ving het in albums. Ze liep stad en land af om in de meest uiteenlopende gemeentes geboorte- en huwelijksaktes van familieleden op te vragen en om foto's te maken van de huizen waarin die mensen hadden gewoond. De verkregen foto's, namen en data werden met zorg in mappen opgeborgen en op zolder in een kast gezet, op een plank tussen tientallen andere fotoalbums. Er zaten oude, vergeelde exemplaren tussen, met zwart-witkiekjes van mensen die ik niet kende, maar ook recentere. Mijn moeder drukte de foto's zelf af in onze badkamer, die ze tijdelijk tot donkere kamer ombouwde en avonden achtereen tot verboden terrein verklaarde. De geur van chemicaliën dreef verlokend onder de kieren van de badkamerdeur vandaan, en als kind probeerde ik altijd een excuus te vinden om toch binnengelaten te worden en getuige te mogen zijn van dat wonderlijke proces, waarbij glanzende vellen wit papier, na een onderdompeling in kleurige bakken met vloeistof, veranderden in grijze vlekken, die na verloop van tijd steeds duidelijker contouren aannamen. Ik had een heilig ontzag voor de toverkunsten van mijn moeder. Bij het rode schijnsel van een peertje dat speciaal voor de gelegenheid onze badkamerlamp verving verrichtte ze in opperste concentratie ondoorgrondelijke handelingen met een groot en geheimzinnig apparaat. Ze verplaatste de natte velletjes met een tangetje van het ene

bakje naar het andere, tot het echte foto's waren geworden. Dan spoelde ze ze af in ons ligbad, waar ze nog een tijdje vrolijk bleven dobberen, tot mijn moeder ze met knijpers te drogen hing, als schone kleren aan een waslijn. De volgende dag was de badkamer weer gewoon een badkamer, en verdwenen de foto's in albums, en de albums naar zolder, en hernam het leven weer zijn gewone gang.

Toen ik dertien was deed ik een bijzondere ontdekking. Ik was op zolder om het bordeauxrode fotoalbum te halen waarin mijn moeder foto's van mij als klein kind had geplakt. Dat album wilde ik laten zien aan een vriendinnetje dat later die middag kwam spelen. Het stond hoog en ik moest op mijn tenen staan om het van de plank te trekken. Doordat ik zo onhandig stond te manoeuvreren viel er een ander album op de grond. Ik raapte het op en sloeg het open. Het was een saai boek met weinig foto's en veel officiële documenten: stambomen en kopietjes van geboorte- en overlijdensaktes. Ik wilde het net weer dichtslaan toen mijn oog viel op de naam van mijn moeder, Reini Elkerbout, geboren in 1938. Daarnaast stond die van haar jongere broer Ben, 1940, en die van haar zusje Marjan, uit 1944. De naam van haar jongste zusje, mijn tante Joke, ontbrak. Toen zag ik in het hokje naast de naam van mijn opa, Jo Elkerbout, een vrouwen naam die mij onbekend voorkwam: Bep Bloemendal. Er stond een kruisje tussen die twee namen, zoals ik dat kende uit vermenigvuldigingssommen. Alleen waren het hier geen getallen, maar mensen die zich hadden vermenigvuldigd, en waren mijn moeder, tante Marjan en oom Ben de uitkomst van een som waarvan een van de componenten mij onbekend was. Ik sloeg de bladzijde om en zag opnieuw de naam van mijn opa staan, nu met een andere vrouwen naam ernaast. Dat was Branca, de naam van mijn oma, die ik onmiddellijk herkende, omdat ik met mijn tweede naam naar haar ben vernoemd. Onder hun namen vond ik die van Joke terug, mijn jongste tante, de dochter die Branca en Jo in 1947 samen hadden gekregen. Bep Bloemendal moest dus mijn opa's eerste vrouw zijn

geweest; de moeder van mijn moeder, oom Ben en tante Marjan.

Opgewonden over mijn ontdekking bladerde ik verder en vond de naam van Bep Bloemendal opnieuw op een volle bladzijde, tussen de namen van haar ouders en haar broers en zusters. De sterfdata van al deze familieleden lagen angstvallig dicht bij elkaar. Ook tussen de plaatsen van overlijden bestond een wrede symmetrie. Ik kende de namen van die vernietigingskampen tot dan toe alleen van horen zeggen.

Bep Bloemendal was de derde in een gezin van zeven kinderen. Haar oudere broer en zus waren net als zij getrouwd en hadden kinderen gehad, sommigen van hen nog peuters. De vier jongere broers en zussen van Bep waren te jong gestorven om zelf kinderen te hebben. Mijn moeder had ook een paar foto's van die onbekende familieleden in het album geplakt. Een lief, slim meisje met een grote witte strik in het haar, dat me aan Anne Frank deed denken. Een mooie vrouw met een schattig dochtertje van twee, hooguit drie jaar. Een gedistingeerde man met een hoed. Een stoere vrouw met een uitdagende blik. Een van de foto's kwam me bekend voor. Met een schok drong tot me door dat deze vrouw Bep Bloemendal moest zijn. De vrouw had een lang, smal gezicht, stug krullend haar en een treurige blik. Later, veel later, toen ik al volwassen was, zou mijn moeder me vertellen dat mijn opa deze foto tijdens de oorlog in het kamp altijd bij zich had gedragen. Een afdruk van de foto hing ook tussen andere ingelijste zwart-witfoto's van mijn moeder aan de wand van de ouderlijke slaapkamer. Op een dag – ik moet een jaar of zes geweest zijn – liep ik de slaapkamer binnen en trof mijn moeder daar met die foto in haar handen aan. Ze had het lijstje van het haakje gehaald en hield het met beide handen vast, op een verstilde, aandachtige manier die ik helemaal niet van haar kende. Mijn moeder was altijd druk bezig, altijd in beweging. Door die in zichzelf gekeerde blik leek ze ineens niet meer op zichzelf, maar op de trieste vrouw van de foto. Alsof ze een spiegel vasthield in plaats van een fotolijstje. Ze merkte niet dat ik de slaapkamer was binnengekomen en naast haar was gaan staan.

'Mama, wie is dat op die foto?' vroeg ik voorzichtig. Mijn moe-

der gaf geen antwoord. Ze was in gedachten verzonken, of misschien deed ze alsof ze me niet hoorde. Ik vroeg het nog een keer, en ze keek verstoord op. 'Dat is je oma,' antwoordde ze kortaf, 'en ga nu eens ergens anders spelen in plaats van mij voortdurend voor de voeten te lopen.' Met een bruusk gebaar hing ze de foto terug aan het haakje. Zo kende ik haar weer.

Ik liep de kamer uit en wachtte tot ik haar de slaapkamer uit hoorde lopen. Toen glipte ik weer naar binnen en bekeek de foto opnieuw. In de foto van de jonge vrouw in bikini herkende ik onmiddellijk mijn moeder. Aan de wand hing ook een foto van haar als kind, gekleed in een geruite winterjas, met de capuchon over haar kortgeknipte pony en een pop in haar rechterarm geklemd. Ik vond het onvoorstelbaar dat mijn moeder ooit een meisje van mijn leeftijd was geweest, in een tijd waarin ikzelf nog niet had bestaan en de kinderen belachelijk ouderwetse kleren en kapsels droegen. Toch herkende ik ook in dat kindergezicht wel de sprekende donkere ogen waarmee mijn moeder mij zó doordringend kon aankijken dat ik altijd snel deed wat ze me vroeg, om haar gelukkig te maken of op z'n minst te voorkomen dat ze boos werd. Maar het portret van die treurige, ingetogen mevrouw met het lange, smalle gezicht kon ik op geen enkele manier rijmen met het vollemaansgezicht van de vrouw die ik kende als mijn oma van moederskant.

Voor mijn twaalfde verjaardag had ik van tante Reina het dagboek van Anne Frank gekregen. Ik was toen al een kop groter dan mijn oudtante, hoewel ik niet bepaald lang was. Ze had me stevig tegen haar omvangrijke boezem aan gedrukt. Haar harde bustehouder prikte in mijn buik, maar dat ongemak nam ik graag voor lief, want ik hield veel van tante Reina. Toen ze me het dagboek overhandigde, deed ze dat met een plechtig gebaar. 'Ik denk dat dit boek veel indruk op je zal maken,' zei ze.

Inderdaad was ik erg onder de indruk van het dagboek van Anne Frank. Net als ieder meisje van mijn leeftijd dat zelf ook een dagboek bijhield identificeerde ik me met het joodse meisje, zonder ook maar enig idee te hebben van mijn eigen joodse familie, die haar lot had gedeeld.

In die tijd zag ik ook een documentaire over de Holocaust op televisie. Hoewel we normaal gesproken niet naar gewelddadige programma's mochten kijken, werden mijn oudere broer en ik ditmaal niet weggestuurd. De twee kleintjes lagen al in bed. Zonder een woord met elkaar te wisselen keken we naar beelden van het concentratiekamp Auschwitz. Achter een hek van prikkeldraad stonden kaalgeschoren mensen, die zo uitgemergeld waren dat ze meer dood dan levend leken.

Mijn moeder doorbrak de gespannen stilte met de woorden: 'Die hoeven in elk geval niet meer aan de lijn te doen.' Zelf at mijn moeder altijd te veel en deed ze altijd aan de lijn, tot ze weer te veel at. Haar opmerking liet ze vergezeld gaan van een vreemd hoog lachje. Ik liep de kamer uit, rende de trap op en sloot me op in mijn kamer, van streek door de beelden en mijn moeders misplaatste grap. Mijn vader kwam me achterna. 'Je moeder bedoelde het niet zo,' zei hij. 'Soms kun je dingen zo erg vinden dat je er een grapje over maakt. Soms moet je eigenlijk huilen, en in plaats daarvan ga je dan lachen, begrijp je?' Ik begreep het niet. Waarom kon mijn moeder niet gewoon huilen als ze moest huilen?

Elk jaar gingen we op 4 mei naar de dodenherdenking. In een stille optocht liepen we naar de begraafplaats in de duinen van Overveen, waar verzetshelden waren gefusilleerd en begraven. Omdat mijn moeder zenuwachtig was dat we te laat zouden komen, liepen we zowat vooraan in de optocht. Veel te vroeg arriveerden we op de begraafplaats, die boven op een duintop lag. Er stond daar altijd een straffe wind. Bibberend van de kou wachtten we het moment af waarop de verwaaide, en daardoor nog treuriger klanken van trompetgeschal aankondigden dat we twee minuten stilte in acht moesten nemen. Tijdens die minuten hield mijn moeder mijn hand zo vast omklemd dat het pijn deed. Ik genoot van deze zeldzame intimiteit, die tegelijkertijd iets beangstigends had, en keek naar de stille silhouetten van alle mensen die zich rond de graven hadden gegroeped. Ze staken donker af tegen de schemerblauwe avondlucht.

Als de twee minuten stilte voorbij waren, begon mijn moeder druk te praten. Ze wees me op bekenden, die we allemaal moesten begroeten, en op onbekenden, wier uiterlijk ze becommentarieerde. Ze waren te dik of te dun, zagen er – voor hun leeftijd – goed uit of waren juist heel oud en gerimpeld geworden, of ze waren wel érg joods. ‘Kijk, die daar met dat keppeltje en die gebedslokken, dat is een orthodoxe jood.’ Of: ‘Kijk daar, die vrouw heeft een typisch joodse neus.’ Zo leerde ze me haarfijn joden van niet-joden onderscheiden. Maar dat mijn moeder zelf ook joods was, en dat zij en haar broer en zus de enigen van haar grote familie waren die de oorlog hadden overleefd, dat vertelde ze me niet.

Mijn moeder heeft iets met begraafplaatsen. We konden geen kerkhof passeren, of ze wilde het bezoeken. Ze toonde weinig respect voor de doden. In haar voortdurende commentaar was ze onverbiddelijk: ‘Wat een foielelijke steen’ of: ‘Wat een onnozele tekst.’ Soms wees ze iets aan wat haar wel beviel, en dan zei ze goedkeurend: ‘Zoiets moeten jullie ook voor mij laten maken als ik dood ben.’

Mijn vader kromp dan ineem, hij vond het vreselijk als ze aan haar eigen sterfelijkheid refereerde in het bijzijn van hem en de kinderen. ‘Zeg dat toch niet, schatje,’ zei hij vermanend, maar zij trok zich niets van zijn fijngevoeligheid aan. Een enkele keer pikte ze, als ze dacht dat wij even niet keken, een stenen roos of een Mariabeeldje mee. Ik heb geen idee wat ze met die ornamenten deed. Het ging haar niet om de spullen zelf, maar om het genoegens iets tastbaars mee naar huis te nemen. Nadat ze zo’n voorwerp met een gretig gebaar in haar tas had gestoken, ging ze onverstoorbaar verder met het hardop voorlezen van de namen en de overlijdensdata op de grafstenen. Het leek haar gerust te stellen dat de doden hier overzichtelijk naast elkaar lagen, elk met zijn eigen steen.

De avond van mijn ontdekking van het album op zolder bracht mijn vader ons naar bed. Zoals gewoonlijk bad hij met mij het Onzevader, en sloten we dat gebed af met het liedje: ‘Ik ga slapen, ik ben moe. Ik doe allebei mijn oogjes toe. Here houd ook deze nacht,

over Judith trouw de wacht. Amen.’ Daarna knuffelde mijn vader me en zei: ‘Dag lief prinsesje van me, ga maar lekker slapen.’ Gewoonlijk vond ik het gênant dat hij me, terwijl ik toch al dertien jaar was, nog steeds zijn prinsesje noemde, maar nu moest ik er bijna van huilen en ik wenste hem met een klein stemmetje welterusten. Mijn vader was al opgestaan om de kamer uit te lopen, maar hij kwam terug en ging op de rand van het bed zitten. ‘Wat is er aan de hand, meisje?’

‘Niets,’ zei ik. Hij aaide me even over mijn bol en wilde toen weer opstaan. Voor hij opnieuw kon weglopen, vroeg ik: ‘Papa, is mama joods?’

Hij keek me onderzoekend aan. ‘Ja, ze is joods. En jullie dus ook,’ antwoordde hij, en toen zweeg hij weer. Mijn vader was niet zo’n spraakzame man, maar je kon hem wel alles vragen. Hij gaf je dan geduldig uitleg. Van die uitleg werd je niet altijd wijzer.

‘Wie bedoel je met “jullie”?’ vroeg ik.

‘Je moeder is joods, maar ik ben het niet,’ zei hij. ‘Haar vader was ook niet joods, maar haar moeder wel. Volgens de joodse wet zijn kinderen van een joodse moeder ook joods, dus je moeder is joods, tante Marjan, tante Joke en oom Ben zijn joods, je zusje en je twee broers zijn joods, en jij bent ook joods. Daarom hebben we jou ook Judith genoemd. Dat betekent “joodse vrouw”. Jouw naam is een eerbetoon aan alle joodse vrouwen.’ Hij keek me weer aan, en alsof hij zich zorgen maakte dat zijn onthulling verkeerd zou vallen, voegde hij eraan toe: ‘Maar het is ook gewoon een mooie naam van een sterke vrouw uit de Bijbel.’ Hij zweeg weer even en zei toen: ‘Joden zijn vaak heel intelligente en heel muzikale mensen.’ Het klonk alsof hij met veel ontzag over een zeldzame diersoort praatte, waartoe hij zelf niet behoorde, hoewel hij toch ook intelligent was, en veel muzikaler dan mijn moeder, die totaal geen gevoel had voor muziek. Ze kon een heel klein beetje zingen, maar daarmee was alles wel gezegd. Bij ons thuis bespeelde iedereen een muziekinstrument, behalve mijn moeder en mijn jongste broertje. Als ik viool speelde, begeleidde mijn vader me op de piano. Hij kon prachtig spelen. Vaak viel ik in slaap op de zoete lichte klanken van

de *Nocturnes* van Chopin, die vanuit de woonkamer de trap op dans-
ten.

‘Hoe kom je zo ineens op die vraag?’ vroeg mijn vader.

‘Zomaar,’ antwoordde ik. ‘Welterusten, papa,’ en ik draaide me
op mijn andere zij, met mijn rug naar hem toe.

ISBN 9789026322969
© 2010 Judith Uyterlinde
Omslagontwerp Nanja Toebak
Omslagillustratie, foto Reini Elkerbout, 1944,
© privébezit Reini Elkerbout
Foto auteur © Keke Keukelaar

Verspreiding voor België:
Veen Bosch & Keuning uitgevers n.v., Wommelgem